

Для цього існує ряд причин: проблема забезпечення необхідного рівня безпеки платіжних транзакцій, проблема надання страхових гарантій від збитків, які можуть виникнути внаслідок шахрайських дій, лише небагато людей вважають Інтернет діловим середовищем, відсутність поширеної практики торгівлі за каталогами, низька платоспроможність населення, Інтернет-продавцям не вистачає служб доставки товарів і вони не бажають вкладати кошти в їх створення, недовіра покупців, фактор української ментальності, коли покупець звик товар «помацати» руками, а не лише прочитати його характеристики на екрані монітору, майже повна відсутність законодавчої бази для здійснення електронної торгівлі (у випадку придбання товару через Інтернет, покупець не отримує ніяких фінансових документів), недостатній розвиток інфраструктури мереж та послуг провайдерів, значна різниця у рівнях інформатизації великих міст та регіонів країни, недосконалість банківської системи, адже випущена ще дуже невелика кількість карток, додатних до використання в мережі Інтернет, у нашій державі ще не сформувалася масова культура споживання банківських послуг, насамперед традиційних.

Отже, конкуренція за клієнтів, наявність системи Інтернет-банкінгу стає перспективною не лише на Заході, а й в Україні. Це дає можливості отримання сервісу через Інтернет, який перетвориться в обов'язковий елемент комплексу банківських послуг.

Література

1. *Вересюк А.* Банкиры испытывают новый способ электронных платежей // Банковская практика за рубежом. — 2001. — № 2. — С. 56—59.
2. *Жучкова И., Коноплева А.* Электронная подпись в Украине: первые шаги // Економіка. Фінанси. Право. — 2004. — № 1. — С. 17—20.
3. *Макарова М. В.* Електронна комерція: Посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 272 С.

Г. О. Богомаз

Київський національний економічний університет

ВАЛЮТНІ ОБМЕЖЕННЯ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

В останній час в економічній літературі загострилися дискусії науковців та практиків щодо доцільності втручання держави в сферу валютних відносин, в тому числі й застосування валютних обмежень. Як свідчить світовий досвід, внутрішній

валютний ринок успішно розвивається, як правило, за активної регулюючої участі держави і при ефективному контролі уповноважених органів за валютними операціями. На практиці ж це реалізується за допомогою законів та нормативних актів, що регламентують найважливіші сфери діяльності держави та наділяють її органи певними контрольними функціями, відповідно до яких можуть вводитись різного роду заходи обмежувального характеру для захисту економіки в цілому і, зокрема, валютного ринку країни.

Навіть поверхневий огляд щорічних звітів Міжнародного валютного фонду «Про конвертованість та валютні обмеження», що виходять із 1950 р., свідчить, що у більшості країн — членів Фонду все ще зберігаються численні обмеження правового та/або фактичного порядку, які ускладнюють або забороняють обмін національної валюти на іноземну, або підпорядковують переведення національної валюти за кордон певним обмеженням.

В своїй монографії німецький економіст і юрист В. Ебке зазначає, що «...майже всі держави свого часу лімітували на більш чи менш тривалий термін міжнародний рух платежів і капіталів. Навіть Сполучені Штати Америки, які з часів Бреттон-Вудської конференції належать до прибічників свободи міжнародного руху платежів та капіталів, запроваджували з 1966 по 1974 р. так званий урівнювальний податок на купівлю іноземних цінних паперів громадянами США. Метою цього податку було обмеження купівлі іноземних цінних паперів американцями» [1, С. 22].

У Директиві Ради Європейських співтовариств від 11 травня 1960 р. № 1 (розд. 1 ст. 5) також було відмічено, що, не дивлячись на зобов'язання лібералізувати рух капіталів, закріплене в ст. 67—73 Римського договору про Європейське економічне співтовариство 1957 р., країни-учасниці наділені правом «перевіряти законність і дійсність виконання угод і переказів платіжних документів або приймати необхідні заходи для попередження порушень законодавчих та нормативних актів».

Відповідно до розд. 3 ст. VI Статей угоди Міжнародного валютного фонду 1944 р. (у ред. 1990 р.) країни-члени Фонду можуть здійснювати «контроль, необхідний для регулювання міжнародного руху капіталів», крім випадків, коли такий контроль «тягне за собою обмеження платежів за поточними угодами або невинуватому затримку переказу коштів для виконання зобов'язань» [2, С. 54].

До того ж, якщо на валютних ринках виникнуть ситуації надзвичайного характеру, МВФ признає допустимим обмеження не тільки валютних операцій капітального характеру, а й поточних валютних операцій.

Що ж до поглядів вітчизняних економістів — то вони також є неоднозначними. Так, наприклад, на XII Ялтинській міжбанківській конференції країн СНД та Балтії велися бурхливі суперечки з приводу того, чи слід лібералізувати валютний ринок шляхом відміни валютних обмежень і до чого це призведе. Тодішній директор департаменту валютного регулювання НБУ Сергій Яременко намагався довести, що валютній лібералізації, в тій мірі, на якій так наполягають представники комерційних банків України, ще не прийшов час. Ділилися досвідом з цього питання і представники близького зарубіжжя. Так, у Вірменії з 1996 р. немає жодних валютних обмежень щодо капітальних рахунків і рахунків за торговельними операціями і це не призвело до відпливу капіталів. Крім того, було зазначено, що усунення деяких обмежень, які стримують діяльність валютного ринку, були б дуже корисні. А російські науковці наголошували на тому, що стосовно проблем лібералізації валютного ринку (зокрема і зняття обмежень на ті чи інші операції) у світі досі не вироблено єдиної точки зору [3, С. 13].

Отже, можна сказати, що введення тих чи інших валютних обмежень, так само як і відмова від них, залежить лише від політики держави, а також стану економіки, її спрямування. І не дивлячись на те, що є країни, можна сказати з «подібними» економічними умовами розвитку, регламентація валютного ринку та режим валютних обмежень, як свідчить практика, суттєво розрізняються.

В усьому світі валютні обмеження передбачають певні заходи щодо регулювання валютних операцій резидентів та нерезидентів країни. Валютне регулювання спрямоване перш за все на організацію міжнародних розрахунків, визначення порядку здійснення операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями і є, таким чином, формою державного впливу на зовнішньоекономічні відносини країни. Наявність валютного регулювання і контролю з боку держави є не просто усталеною світовою практикою, а об'єктивною економічною необхідністю.

Валютні обмеження є досить потужним, ефективним і оперативним інструментом валютного регулювання. Водночас цей інструмент має переважно адміністративний характер і супе-

речить тенденції лібералізації валютних відносин. Світова історія валютних обмежень є доволі цікавою та довгою. Так, наприклад, однією з перших форм втручання держави в діяльність вільних валютних ринків можна вважати відміну золотого стандарту та знецінення валюти. В 1931 р. політику «валюти, що регулюється» використовувала Великобританія та країни стерлінгової зони для нейтралізації дефляційних наслідків відтоку золота з країни та стимулювання зниження цін на товари, що експортуються, з метою забезпечення більш сприятливого платіжного балансу [4, С. 11].

Ще однією формою прямого валютного втручання було використання методів контролю за конкретними статтями платіжного балансу, які викликали коливання валютного курсу, замість зниження валютного курсу. Це призвело до необхідності здійснювати державне регулювання всіх валютних операцій з боку центрального органу (було заборонено вивозити валюту та золото, всі експортери повинні були продавати валюту центральному органу по офіційному курсу).

Запроваджувалась також практика блокування валюти, яка одночасно забороняла використання валютних коштів у певній країні. Коли вкрай необхідно — заборонялось їх використання навіть для імпорту товарів, необхідних для експортного виробництва з тим, щоб валютні кошти не були вивезені.

Для здійснення взаємовигідного узгодженого валютного контролю використовувались двосторонні угоди між країнами, в результаті яких з'явилися клірингові та платіжні угоди.

Для здійснення валютного контролю використовувались також багатосторонні угоди. До створення МВФ діяла Трьохстороння угода 1936 р. між США, Великобританією та Францією; пізніше до цієї угоди про недопущення конкурентного зниження курсів валют приєдналися Бельгія, Швейцарія та Нідерланди [4, С. 12].

Породженням втручання в сферу валютних відносин була також торгова дискримінація чи надання переваги імпорту певних товарів з певної країни. Були встановлені офіційні квоти на максимальний обсяг кожного виду дозволеного імпорту товарів. Введення високих митних тарифів означало дискримінацію по відношенню до певних країн.

В якості форми валютних обмежень і одночасно способом дискримінації (замість тарифів та квот) застосовувались множинні валютні курси, в тому числі диференційовані курси для різних товарів, що імпортуються та експортуються.

Початок Другої світової війни привів до введення жорсткого ліцензування імпорту та експорту, валютного регулювання, заморожування валютних рахунків ворожих країн, а також відповідних фондів та нерухомого майна, реквізиції приватних авуарів за кордоном. Після закінчення війни валютні обмеження збереглися через незбалансованість платіжного балансу. Не дивлячись на тиск МВФ та появи Генеральної угоди по тарифам та торгівлі, збереглося використання множинних курсів, ліцензування імпорту та експорту, валютний контроль та торгова дискримінація. Гостра нестача доларів призвела до девальвації англійського фунта стерлінгів на 30,5 % в 1949 р., а пізніше й до девальвації валют ще 28 країн. Проте до кінця 1958 р. Великобританія, Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Західна Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія і Швеція ввели конвертованість своїх валют по відношенню до іноземних валют [4, С. 15].

Отже, виходячи із світового досвіду, можна сказати, що валютні обмеження — це сукупність заходів та нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги у платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національних грошей та досягнення інших цілей (зокрема вирішення поточних та стратегічних задач).

Вітчизняна література в принципі «погоджується» з таким трактуванням цього поняття, проте, в жодному нормативному акті ми не знайдемо чіткого визначення.

Незважаючи на відсутність законодавчого трактування, сучасні науковці та практики доволі чітко окреслюють форми прояву валютних обмежень та їх вплив на стан валютного ринку та економіки країни в цілому. Валютні обмеження передбачають: 1) регулювання міжнародних платежів і переказів капіталів, репатріації експортної виручки, прибутків, руху золота, грошових знаків та цінних паперів; 2) заборона вільної купівлі-продажу іноземної валюти; 3) концентрація в руках держави іноземної валюти та валютних цінностей. Беручи це до уваги, до основних обмежень, що визначають загальні принципи валютного регулювання та валютного контролю, належать:

— централізація валютних операцій у центральному та уповноважених комерційних банках;

— ліцензування валютних операцій (надання дозволу), при цьому повинна бути доведена необхідність виконання валютної операції; існує навіть повна заборона певних валютних операцій;

- обмеження конвертованості валют — відповідно до цього вводяться різні категорії валютних рахунків;
- обов'язкове декларування зарубіжних авуарів;
- контроль за валютними позиціями комерційних банків;
- ізоляція внутрішнього ринку національної валюти від зовнішнього;
- контроль за грою на термінах на валютному ринку;
- видача банкам ліцензій на здійснення валютних операцій лише за наявності певних обсягів статутного капіталу.

Відповідно до платіжного балансу потрібно виділити дві основні сфери валютних обмежень: поточні операції та фінансові операції (рух капіталів, інвестицій та інше).

Слід зазначити, що найбільш поширеною формою валютних обмежень в світі є продаж валютної виручки від експорту за національну валюту. Оскільки Україна не виняток, розглянемо це питання більш детально.

Оптимальний обсяг продажу іноземної валюти на національному валютному ринку може забезпечуватись або адміністративними заходами (обов'язковий продаж валютної виручки чи певної її частки), або економічними (створення умов для зацікавленості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у конвертуванні іноземної валюти у національну). Порушення балансу між пропозицією іноземної валюти та попитом на неї вимагає втручання центрального банку (за допомогою інтервенцій) для відновлення рівноваги та підтримки стабільності обмінного курсу національної грошової одиниці. Хронічний дефіцит пропозиції іноземної валюти призводить до значних валютних інтервенцій центрального банку, що зменшує його валютні резерви.

Обов'язковий продаж валютних надходжень практикується там, де не спрацьовують (або спрацьовують неефективно) економічні важелі. Ця проблема настільки важлива для економіки, що навіть у розвинутих країнах лише недавно (наприкінці 1980-х років) відмовилися від практики обов'язкового (примусового) продажу валютних надходжень, а в багатьох країнах така практика існує і досі. У розвинених країнах Заходу збережено правові основи для негайного відновлення виконавчою владою дії правила обов'язкового продажу валютних надходжень у разі потреби захисту національної валюти.

В Україні ситуацію надзвичайно ускладнило скасування у червні 1997 р. (відповідно до рекомендацій МВФ щодо лібералізації валютної сфери) обов'язкового продажу на валютному ринку 50 % валютних надходжень на користь резидентів. Відтак суб'єк-

ти зовнішньоекономічної діяльності отримали «правову базу» для того, щоб вільно розпоряджатися валютними коштами. Наслідки зазначеної політики виразно проявилися на валютному ринку: пропозиція іноземної валюти зменшувалася, що змушувало НБУ вдаватися до валютних інтервенцій та скорочення і так недостатніх та неадекватних потребам гарантування економічної безпеки держави валютних резервів.

У серпні 1998 р. Національний банк вжив ряд заходів, спрямованих на збільшення пропозиції іноземної валюти та зменшення попиту на неї. Але вони не дали і не могли дати бажаних результатів в умовах відсутності правової норми про обов'язковий продаж резидентами надходжень в іноземній валюті.

Але вже на початку вересня 1998 р. НБУ визнав, що «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України продовжують затримувати продаж у дедалі зростаючих обсягах експортної виручки та інших валютних надходжень, що спричиняє суттєве зменшення міжбанківського валютного ринку» і постановою Правління повернув раніше відмінену норму, а саме: 50 % надходжень в іноземній валюті підлягають обов'язковому продажу¹. Це дещо нормалізувало ситуацію, але втрати виявилися досить значними.

На сьогоднішній день це обмеження продовжує діяти, не дивлячись на те, що Міжнародний валютний фонд закликає Національний банк скасувати цю вимогу. Проте, на думку керівництва центрального банку, Україна ще не готова до таких рішучих кроків, але, якщо позитивні тенденції, що склалися в економіці держави, будуть розвиватися й надалі, можливе поступове зниження обсягу обов'язкового продажу резидентами — суб'єктами господарської діяльності валютного виторгу на міжбанківському валютному ринку.

Ще одним обмеженням, яке застосовується центральним банком в Україні є ліцензування валютних операцій. Слід зазначити, що НБУ при наданні ліцензій керується Декретом Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» № 15—93 від 19.02.1993 р. із змінами та доповненнями. Так, надаються два види ліцензій: генеральна — банкам, філіям іноземних банків, іншим фінансовим установам та індивідуальна — резидентам та нерезидентам для вивезення, переказування й пересилання з України або переказування на рахунки бан-

¹ Постанова Правління НБУ від 4 вересня 1998 р. № 349 «Про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб» з уточненнями, внесеними 14 вересня 1998 р. Кабінетом Міністрів.

ків-нерезидентів, відкритих в уповноважених банках, валютних цінностей; надання резидентами нерезидентам позик; відкриття резидентами рахунків за межами України; здійснення резидентами інвестицій за кордон тощо. Разом з наданням НБУ має право й призупинити дію ліцензії або анулювати її.

Отже, в Україні підлягають ліцензуванню практично всі операції з іноземною валютою. Це з одного боку є позитивним, оскільки дає змогу контролювати рух коштів у країні та затримувати їх передчасний відтік за межі держави (обмеження строку попередньої оплати імпортних контрактів), а з іншого — негативним, оскільки перешкоджає припливу іноземних інвестицій в національну економіку та сприяє приховуванню виручки від експортних операцій.

Досить специфічним обмежувальним заходом, притаманним саме валютному ринку України, стала заборона банкам спекулювати валютою. Національний банк був змушений ввести таку заборону після кризи 1998 р., оскільки саме під час неї суб'єкти валютного ринку заробили чималі кошти на курсовій різниці купівлі-продажу валюти протягом дня. Було затверджено ряд нормативних актів, які нормалізували діяльність суб'єктів валютного ринку та припинили їх спекулятивні ігри, зокрема НБУ зобов'язав уповноважені банки подавати заявку на купівлю або продаж іноземної валюти на ринку до початку торговельної сесії, вказуючи обсяг операцій; заборонив одному банку купувати та продавати одну й ту саму валюту протягом однієї торговельної сесії або ж перевищувати обсяг операцій, зазначений у заявці; торговельна сесія проводилася у чітко встановлених часових межах — з першої до третьої години дня (пізніше вони будуть зміщені та розширені)¹.

Звичайно, це мало й негативні наслідки, оскільки такі обмеження суперечать самій суті існування валютного ринку.

Серед валютних обмежень, які в своїй практиці використовував центральний банк України, є й так звані «допустимі межі відхилення» готівкового курсу від офіційного, які встановлювалися для забезпечення збалансованості ринкового попиту і пропозиції на готівковому ринку та його легалізації. Залежності від ситуації

¹ Постанова Правління НБУ від 18 березня 1999 р. № 127 «Про затвердження Правил здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України» з подальшими змінами та доповненнями. Постанова Правління НБУ від 16 квітня 2002 р. № 140 «Про затвердження Правил проведення Торговельної сесії та здійснення окремих операцій, пов'язаних з купівлею-продажем іноземних валют та банківських металів» з подальшими змінами та доповненнями.

на ринку розмір таких меж коливалися від 5 % у 1998 р. до 10 % у 1999, а згодом Національний банк скасував їх взагалі, даючи зелене світло учасникам валютного ринку на встановлення готівкового валютного курсу.

Крім вже названих механізмів валютних обмежень НБУ на певних етапах становлення та розбудови валютного ринку використовував й інші, такі як: регулювання ліміту відкритої валютної позиції комерційним банкам, запровадження різних порядків задоволення заявок клієнтів, створення та закриття Української міжбанківської валютної біржі, заборона укладання форвардних контрактів та операцій з фінансовими деривативами тощо. Деякі з розглянутих обмежень продовжують діяти, деякі скасовані у зв'язку із стабілізацією валютного ринку та взяття курсу на його поступову лібералізацію.

Отже, валютні обмеження це дієвий механізм, який дає змогу в будь-який момент часу відмовитися чи повернутися до тої чи іншої вже використовуваної форми адміністративного втручання, або ж застосувати нову (можливо, перейняту у сусідів).

Проте, на думку автора, не слід поки що повністю відмовлятися від валютних обмежень, оскільки це може призвести до не передбачуваних результатів. Україна ще не настільки «сильна» держава з розвиненими ринковими механізмами, щоб відмовлятися від ліцензування валютних операцій, скасовувати норму обов'язкового продажу валюти тощо. Звісно, потрібно вдосконалювати систему валютного контролю, а саме прийняти Закон про валютне регулювання та контроль; скорочувати терміни надання ліцензій на здійснення валютних операцій, а можливо і запровадити спрощену форму для «слухняних» банків; розширити спектр операцій з валютними деривативами, що дозволить хеджувати валютні ризики тощо. Але все це потрібно робити виважено, спираючись на власний позитивний досвід та помилки сусідів, беручи до уваги світові тенденції і той факт, що в більшості країн світу продовжують застосовуватися валютні обмеження.

Література

1. *Эбке В.* Международное валютное право: Пер. с нем. — М.: Международные отношения, 1997.

2. *Емелин А. В.* Конституционно-правовые и международно-правовые основы валютного регулирования // Деньги и кредит. — № 11. — 2003. — С. 53—58.

3. Ялтинська міжбанківська конференція: запитань більше, ніж відповідей // Вісник НБУ. — № 6. — 2004. — С. 12—20.

4. Фінансова і банківська справа. Словник. Переклад з англ. 2003.

5. Україна і світова економіка: оцінка ризиків та рекомендації щодо економічної політики. — К., квітень 2002.

6. Кротюк В., Іоффе А. Окремі питання теорії та практики валютного регулювання в Україні // Вісник НБУ. — № 3. — 1997. — С. 12—15.

7. Хорошковський В. МВФ і валютно-фінансові кризи // Вісник НБУ. — № 6. — 2002. — С. 48—53.

В. В. Бондаренко

Київський національний економічний університет

ЧИННИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ БАНКУ

Власний капітал — це джерело фінансових ресурсів банку. Він незамінний на початкових етапах його діяльності, коли засновники здійснюють ряд першочергових витрат, без яких банк просто не може розпочати свою діяльність (маються на увазі пускові витрати на придбання або оренду будівлі, обладнання приміщення, виплату заробітної плати персоналу тощо).

Не менш важлива роль власного капіталу як джерела фінансування витрат банку на подальших етапах розгортання банківських операцій.

На нашу думку, капітал (власні кошти) — це майно банку, вільне від зобов'язань або власне майно банку, той стратегічний резерв, який створює умови для його розвитку, при необхідності абсорбує збитки і є одним з найважливіших ціноутворюючих чинників, коли мова йде про ціну самого банку.

Узагальнення теоретичних досліджень, присвячених аналізу призначення банківського капіталу і (власних коштів), дозволяють виділити про основні функції, які виконує банківський капітал: захисну, оперативну і регулюючу.

Виходячи з характеру вказаних функцій, ми вважаємо, що головною метою банківського капіталу є зниження ризику, бо:

— капітал служить буфером, здатним поглинути збитки і зберегти платоспроможність;

— капітал забезпечує доступ до ринку фінансових ресурсів і захищає банки від проблем ліквідності;

— капітал стримує зростання і обмежує ризик.